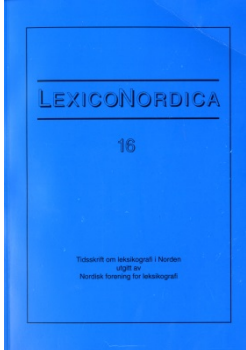

LexicoNordica

Forfatter:	Birgit Eaker [En ny svensk etymologisk ordbok]	
Anmeldt værk:	Birgitta Ernby: <i>Norstedts etymologiska ordbok</i> . Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag 2008.	
Kilde:	LexicoNordica 16, 2009, s. 293-306	
URL:	http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive	

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Birgit Eaker

En ny svensk etymologisk ordbok

Birgitta Ernby: *Norstedts etymologiska ordbok*. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag 2008.

Det är en stor händelse när en ny svensk etymologisk ordbok kommer ut. Tidigare etymologiska ordböcker är lätt räknade: Elof Hellquist, *Svensk etymologisk ordbok*, 1–2 (3 uppl. 1948), fortfarande standardverk på området och sedan länge föremål för uppdatering, Elias Wessén, *Våra ord, deras uttal och ursprung*. Kortfattad etymologisk ordbok (2:a tillökade uppl. 1975) och Fredrik Tamm, *Etymologisk svensk ordbok* (1890–1905), tyvärr inte fullständig. Nationalencyklopediens ordbok ger korta etymologier, med Birgitta Ernby som författare. Hit ska också räknas Gösta Bergman, *Ord med historia* (8:e uppl. 2005) och Bo Bergman, *Ordens ursprung* (2007) som behandlar ca 2 500 respektive 2 200 ord på ett trevligt och lättillgängligt men också kunnigt och vederhäftigt sätt. Ordens etymologier ges också av Svenska Akademiens ordbok, nu inne på bokstäverna T och U.

Etymologi, dvs. den gren av språkvetenskapen som behandlar läran om ords ursprung och samband med andra ord, är ganska ung som vetenskap i nutida bemärkelse. Själva ordet, bildat av grekiska *etymos*, sann, och *-logia*, lära, vetenskap, visar en tidigare inställning, nämligen att orden ursprungligen speglade företeelsernas eller tingens sanna väsen. Den moderna etymologin grundlades först under 1800-talet. Intresset för ords ursprung är mycket äldre än så, men tidigare grundade man ofta härledningar på tillfälliga ljud- eller skriftligheter.

Utvecklingen inom språkhistorien har givit oss kunskaper som vi nu kan utnyttja inom etymologin. Etymologiska härledningar av ord, dvs. ordens etymologier, ska baseras på gemensamt ursprung, inte på tillfälligheter. Genom metodiska jämförelser med ord i skilda språk söker etymologen finna motsvarigheter eller besläktade ord så långt tillbaka det är möjligt, förklara ordets bildning och om möjligt föreslå en ursprunglig betydelse.

Men även om metoden är vetenskaplig och härledningen bygger på allt vad vi nu känner till om språkens utveckling finns ofta ett visst mått av osäkerhet. Inte sällan yppar sig olika möjligheter som etymologen har

att ta ställning till. I utförliga etymologiförslag bör sådana möjligheter tas upp och diskuteras. Ofta väljer etymologen bland möjliga härledningar den han/hon tycker är mest trolig, och det är ett känt faktum att ett första förslag som av upphovsmannen försetts med ett tentativt ”möjligen”, snart blir ”sannolikt” och så småningom presenteras som sanning (åtminstone tills ett annat förslag dyker upp).

Mot den bakgrunden är det nog inte så konstigt att vi inte har fler etymologiska ordböcker. I en ordbok vill man kanske kunna ge och få klara besked: så och så förhåller det sig – inte olika möjligheter: det kan förhålla sig så eller så. Desto roligare är det att Norstedts har velat satsa på en etymologisk ordbok. Baksidestexten: ”Norstedts etymologiska ordbok härleder närmare 20 000 svenska ord tillbaka till deras ursprung” är dock lite illavarslande och det är med särskild uppmärksamhet på etymologiernas utformning som jag har granskat ordboken.

Ordbokens syfte, ambitionsnivå och uppläggning

Norstedts etymologiska ordbok är en till storleken lätthanterlig bok (en volym, 792 s.) med karakteristiska marinblå tvärränder mot en varmt gul bakgrund där ”ORDENS HISTORIA” framträder mot svagt skuggade ord. Några av dem kan skönjas, t.ex. *hagtorn*, *hammock*, *oblivion* (det sista inte i ordboken). ”Ordens historia” ingår inte i ordbokens titel, men kan ju förklara vad ordboken handlar om för den som inte känner till ordet *etymologi*.

Ordboken inleds med ett kort förord av författaren, Birgitta Ernby. Hon förklarar att ordboken vänder sig till en bred, allmän läsekrets som är intresserad av etymologi. Det framgår att ett viktigt mål har varit att göra ordboken lättläst och lättillgänglig. Den innehåller t.ex. (i motsats till de flesta ordböcker) inga förkortningar annat än de allmänt vedertagna. Den anger inte heller uttalsbeteckningar, med undantag för accenter på latinska och grekiska ord för att underlätta uttalet av ord från dessa språk.

Artiklarna har mycket enkel och ganska fast struktur. Alla ord har korta definitioner som vanligen följer direkt efter uppslagsordet. Olika betydelser skiljs åt genom semikolon och är inte numrerade. De i ordböcker vanliga uppgifterna om ordklass saknas, men ibland föregår en bruklighetsuppgift inom parentes och i mindre stilgrad själva definitionen. På ny rad efter en inledande kraftig punkt eller prick följer sedan etymologin med citerade ord i kursiv stil. En artikel avslutas inte sällan med hänvisningar till besläktade ord.

Ordboken innehåller också ett antal (runt 200) korta s.k. specialartiklar med tonad bakgrund. Det är dels fristående artiklar på sin alfabetiska plats, dels tillägg till vanliga artiklar som återges så.

Kommentarer

Urvalet av uppslagsord är stort, enligt förordet närmare 20 000 ord. Boken innehåller, som baksidestexten anger, ord ur olika sfärer och med olika stilvärden, från rena fackord till slang; sändialektala ord saknas av begripliga skäl. En begränsning har gjorts när det gäller sammansättningar och avledningar, vilket är rimligt. Det säger sig självt att om man vill ge härledning av 20 000 ord och definera dem och dessutom undvika förkortningar måste behandlingen av varje ord bli kortfattad. En fråga är väl om den kan vara så kortfattad och ändå vetenskapligt korrekt.

Brukligheter

Brukligheterna är få och när de sätts ut tycks de i stort sett följa Svenska Akademiens ordlista (SAOL) (13 uppl.): ”vardagligt” (SAOL: vard.) t.ex. *cabb*, *fimp*, *fisa*, ”nedsättande” (= SAOL) t.ex. *slampa*, ”kan uppfattas som nedsättande” (=SAOL) t.ex. *neger*, ”äldre ord” (SAOL: åld.) t.ex. *jungfru*, *vadan*.

Angivelserna överensstämmer inte alltid med SAOL:s; ett par exempel på skillnader: *bög* och *hora* saknar bruklighet i Norstedts etymologiska ordbok, men har beteckningarna ”kan uppfattas som nedsättande”, respektive ”starkt nedsättande” i SAOL, *fitta* betecknas som ”nedsättande”, medan SAOL har ”kan väcka anstöt”, en beteckning som jag inte har funnit i Norstedts ordbok. SAOL använder även andra beteckningar (särskilt uppgifter om fackområde) som inte förekommer i Norstedts ordbok.

Att sätta brukligheter är inte lätt och man kan ha olika uppfattningar om ords stilvärde och laddningar. Jag skulle inte ha satt ”vardagligt” på *fimp*, som för mig egentligen är det enda ordet för en cigarettstump (det är ju ordet och inte företeelsen som ska bedömas) och jag skulle definitivt ha satt ”nedsättande” på *hora*. Men jag tycker faktiskt inte att det är nödvändigt med bruklighetsangivelser i en etymologisk ordbok, som ju ska inrikta sig på ordens härledning inte deras nutida bruk. Man hade kunnat nöja sig med en anmärkning i förordet om att de upptagna orden

kommer från olika områden, har olika stilvärden och att vissa ord nu kan uppfattas stötande.

Men eftersom det nu finns bruklighetsangivelser i ordboken borde de ha kommenterats i förordet. Särskilt beteckningen ”äldre ord” borde ha förklarats eller, ännu hellre, inte ha använts. Med beteckningen vill man påpeka att ordet i nutida språkbruk uppfattas som äldre, inte att ordet i sig är äldre än andra ord. Men beteckningen är inte entydig och enligt min mening inte lyckad i en etymologisk ordbok. Det hade varit bättre att använda beteckningen ”ålderdomligt”, om man vill ange nutida bruklighet.

Definitioner

I förordet sägs varje uppslagsord innehålla ”en ganska noggrann definition, ofta i anslutning till Svensk ordbok, tredje upplagan”. Det kan konstateras att ett starkt samband föreligger med denna ordbok (också utgiven av Norstedts), liksom med Nationalencyklopediens ordbok och SAOL. I förhållande till Svensk ordbok är definitionerna inte sällan förkortade, enligt min mening inte alltid med gott resultat.

Vissa definitioner är (sannolikt på grund av önskad korthet) ganska egendomliga. Ett par exempel på, i mitt tycke, mindre lyckade definitioner: *Djur* ”varelse som kan röra sig och som liknar människan”. Människan är som bekant (åtminstone ur biologisk synvinkel) också ett djur. *Alligator* ”krokodil”. En alligator är ett krokodilartat djur men inte en krokodil, de tillhör samma överordning men inte samma familj. *Gul* ”som har en färg som liknar solen”. Barn målar solen gul, men som illustration av färgadjektivet *gul* är den inte riktigt bra (varför inte välja maskros?).

Definitioner bör formuleras så att de är entydiga och inte kan miss-tolkas. En definition som den på *honung* ”söt, gul massa, framställd av bin” är därför mindre bra.

Olika betydelser är inte numrerade utan åtskilda av semikolon, vilket är rimligt i en etymologisk ordbok. Det innebär dock att semikolon inte bör användas mellan definitionsled som anger samma betydelse, vilket förekommer (t.ex. *varg* ”typ av grålurvig rovdjur; ulv”).

Definitions-kedjor av synonymöversättningar uppträder ibland i ordböcker och man bör se till att de är rimliga och inte slutar i en cirkel eller i tomma luften – utan att läsaren fått svar. *Båt* definieras som ”farkost” (en väl vid definition av *båt*), går man till *farkost* får man veta att det är ”fortskaffningsmedel i vatten, luften el. rymden”, ordet *fortskaff-*

ningsmedel saknas. *Skateboard* definieras som ”rullbräda”, ett ord som inte finns i ordboken. Det är, som ovan påpekades, rimligt att begränsa antalet avledningar och sammansättningar i en etymologisk ordbok; fortskaffningsmedel är troligen ett ord som ingår i det allmänna ordförrådet (i SAOL dock översatt med ”transportmedel”), och om man inte känner till ordet *rullbräda* kan man nog lista ut betydelsen. I *Docka* definieras: ”leksaker som liknar en människa; garndocka”. Ordet *garndocka*, dvs. en liten bunt eller härva av garn (till broderier o. d.) finns inte i ordboken. Betydelsen är kanske känd för läsaren, men det hade inte skadat med en förklaring, särskilt som betydelsen ’hopvriden bunt o. d.’ av vissa ansetts vara den ursprungligare.

Det blir lite inkonsekvent när alla uppslagsord – också sådana med självklar betydelse för den som har elementära kunskaper i språket – alltid har en definition, medan vissa ovanligare ord som förekommer i själva definitionerna inte har översatts och inte heller finns som uppslagsord.

Vissa betydelseangivelser som t.ex. *båt* ”farkost”, *ackusativ* ”kasus”, *jamb* ”versfot”, *gurka* ”typ av avlång, vanlig grönsak” kan fungera som identifierande definitioner, dvs. leda läsaren till ett visst ord som han/hon redan har i sitt ordförråd och känner till betydelsen hos, men ”ganska noggranna” kan de knappast sägas vara. I en etymologisk ordbok kan det dock ofta räcka med identifierande definitioner, men de bör naturligtvis presenteras som sådana.

Det faktum att alla uppslagsord har definitioner föranleder en fundering över läsarens roll. När söker man i en etymologisk ordbok och vem söker i den? Jag föreställer mig att man i första hand söker i en sådan ordbok om man vill veta ett visst ords historia och samband med andra ord och med ord i andra språk. Ett sådant intresse kan man givetvis ha även om man inte är språkvetare eller van att slå i ordböcker. Norstedts etymologiska ordbok vänder sig särskilt till sådana läsare. Men slår någon i en etymologisk ordbok för att få definitioner av ord som *djur*, *människa*, *bil*, *båt*, *fisk*, *fågel*? Enligt min åsikt kan man i en etymologisk ordbok gott avstå från att definiera sådana ord.

Naturligtvis ska man inte avstå från att ge en betydelsebeskrivning av ord som inte tillhör allmängodset. Homografer måste också förses med åtminstone identifierande definitioner.

En väl utformad definition kan också vara till nytta i en etymologisk ordbok för att hjälpa läsaren att förstå ordets bildning. Att honungens gula färg påpekas i definitionen kan hjälpa läsaren att förstå en ursprungsbetydelse ”ngt gult”. Denna möjlighet har utnyttjats i viss mån i

ordboken. Ett par exempel: *blåklint*: ”typ av ört med blå blommor i korg”, *retsina*: ”typ av grekiskt vin med smak av kåda”.

Definitionsspråket

Här vill jag inskjuta ett par kommentar om definitionsspråket. Det är i allmänhet enkelt och utan onödiga termer som kan verka avskräckande på en ovan läsare. Språket är dock överhuvudtaget är lite ojämnt. De flesta definitioner och specialartiklar är välformulerade, men några är mindre väl utförda.

Jag är inte helt tillfreds med användningen av frasen ”typ av”. Frasen är inte naturlig för mig. Jag kan säga ”en typ av” men väljer oftare ”ett slags” eller ”en sorts”. Men frasen används ju också (om än sparsammare) i Svensk Ordbok och Nationalencyklopediens ordbok och får väl anses etablerad i ordbokssammanhang. I Norstedts etymologiska ordbok blir den dock lite irriterande, särskilt som den inte sällan används i onödan, t.ex. *nypon* ”typ av röd frukt hos rosor”. Alla (sken)frukter hos rosor benämns nypon (såväl röda som svarta). *Druva* ”typ av saftigt bär på vinranka”. Några andra typer av bär än druvor finns inte på vinrankor (det finns olika sorters druvor, men det är en annan sak). *Fisk* ”typ av vattendjur med gälar och fenor”. Finns det ”vattendjur” med gälar och fenor som inte är fiskar? *Puré* ”typ av soppa el. mos av passerade födoämnen”. *Petunia* ”typ av omtyckt prydnadsväxt med stora trattformiga blommor i flera färger”. *Ingefära* ”typ av krydda med stark smak”. Ibland innebär frasen t.o.m. att definitionen blir felaktig: *Skräddare* ”typ av vattenlöpare med långa ben”. Vattenlöpare (som inte förklaras i ordboken) är en annan (äldre) benämning på skräddare, en insektsfamilj tillhörande skinnbaggarna. Alla arter i familjen skräddare/vattenlöpare har långa (bak)ben.

Den flitiga användningen av ”typ av” kan delvis bero på att längre definitioner plockade ur t.ex. Svensk ordbok har kortats ner. I ett längre sammanhang blir frasen inte så påfallande. Den kan ju mycket väl inleda en definition, där man först förklarar en sak som varande en typ eller art eller sort osv. av ett överordnat eller något vidare begrepp (som i en definitionsordbok också bör vara definierat), och sedan definierar denna typ. Så förhåller det sig nog med definitionen av *fisk*, jämför Svensk ordbok: ”typ av ryggradsdjur som lever i vatten och andas med gälar och vanl. har fenor och fjäll”. Men frasen har också lagts till där den saknas i Svensk ordbok, både när definitionen är längre och mer utförd där (t.ex. för *varg*, *nypon*, *gurka*) och när den är kortare, jämför t.ex. i

Svensk ordbok: *druva* ”bär på vinranka”, *ingefära* ”en krydda med stark smak”. Den ovan citerade definitionen av *puré* är väl efter SAOL (som inte har ”typ av”), jämför Svensk ordbok: ”utspätt (och smaksatt) mos vanl. av grönsaker o. d.”, SAOL: ”soppa el. mos av passerade födoämnen”.

Ordboksredaktörer har väl i alla tider lånat varandras definitioner och förhållandet mellan olika ordböcker är ett intressant område för forskning. Tidigare har forskningen framför allt inriktat sig på (beroende)förhållanden mellan äldre ordböcker, men förhållandet mellan ordböcker i vår tid är också intressant. Många ordböcker skrivs nu i datorsystem och uppgifter (t.ex. definitioner) lagrade i en databas kan lätt flyttas över från en produkt till en annan. Teoretiskt skulle det kunna betyda att definitioner blir bättre och bättre genom att användas, återanvändas och ständigt förbättras. I ovan nämnda exempel har dock tillvägagångssättet snarare haft motsatt effekt. Det kan i längden också finnas en risk för att definitionerna blir stereotypa eller utarmade och så småningom skeva och föråldrade. Själva lättheten att plocka in mer eller mindre färdiga definitioner kan kanske också leda till att det görs även när det inte är nödvändigt eller kanske ens rekommendabelt.

Specialartiklar

Innan etymologierna granskas närmare vill jag något kommentera de ca 200 s.k. specialartiklarna som i ordboken framträder mot tonad bakgrund. De är av olika slag, dels till sin struktur, dels innehållsmässigt. Till strukturen kan de antingen vara en hel ordartikel eller ett tillägg till en artikel. Ibland är det lite svårt att förstå varför en viss ordartikel har tonats, om det inte är för att framhäva att just det ordet är extra intressant, förstås. I allmänhet är specialartiklarna dock mer encyklopediska till sitt innehåll och språket är mindre formelbundet. Även de är korta, som mest en 15–16 spaltrader.

Specialartiklarna används ibland för att ge lite extra språklig information till läsaren, vilket är utmärkt. Ett par exempel: I artikeln *fornsvenska* får man reda på periodindelningen av svenskt skriftspråk. *Lågtyska* får en förklaring i en specialartikel (dock inte medellågtyska). Under *till* får man veta att prepositionen förr styrde genitiv och att rester finns kvar i vissa uttryck som exemplifieras.

Det är oundvikligt med vissa facktermer i en etymologisk ordbok och eftersom de inte förklaras i ordbokens förord eller finns upptagna i en termlista är det bra att några av dem tas upp i specialartiklar. Som

exempel kan nämnas *ljudhärmande* (onomatopoetiska) och *ljudmålande* (ljudsymboliska). Lite klumpig tycker jag nog att beskrivningen av ljudmålande är: ”*Ljudmålande (ljudsymboliska)* ord försöker att gestalta företeelser med andra sinnesintryck än hörsel­fö­r­nim­mel­ser”. En formulering som t.ex.: ”med ljudmålande ord försöker man i ljud återge företeelser som inte är hörsel­fö­r­nim­mel­ser” hade varit att föredra. Men de följande exemplen visar vad författaren menar.

Min invändning i det här fallet beror nog delvis på en aversion mot att ord framställs som mer eller mindre levande varelser. Att det är inte en aversion som författaren delar visar sig i flera andra formuleringar, t.ex. i den tonade rutan under *artikel*: ”Bestämda *artikeln* i arabiska heter *al*.”

En term som används ganska ofta i specialartiklar men som inte har fått någon förklaring är *översättningslån*, dvs. nybildade ord som helt eller delvis är översättningar av ett ord eller en fras i ett främmande språk, t.ex. ”*Träsnitt* ’grafisk metod [...]’ är ett översättningslån från tyska *Holzschritt*”. Kanske termen kan antas vara genomskinlig men den hade gott kunnat få bli en specialartikel.

Specialartikeln *sl-* talar om att ovanligt många ord som börjar med *sl-* är nedsättande och ger exempel på sådana ord. Informationen är relevant, men det hade varit bra om alla exempelorden faktiskt hade fått den bruklighetsbeteckningen i ordboken – eftersom bruklighetsbeteckningar ges. Det tycks ibland finnas ett glapp mellan informationen i specialartiklar och de vanliga artiklarna – informationen korrelerar inte helt och hållet. Ett annat exempel på det är specialartikeln *hästhov*, som också tar upp en dialektal benämning, *hostehäva* (så kallad på grund av medicinsk användning) och synonymen *tussilago*. Detta slags information är trevlig att få och kan säkert uppskattas av många läsare. Det är bara synd att man inte har valt samma latinska form i härledningen av *tussilago* som under detta uppslagsord, dvs. ”bildning till latin *tuss* ’is, hosta’”. (I specialartikeln sägs ordet vara bildat till det latinska substantivet *tussa* ’hosta’.)

Specialartiklarna är (säkert avsiktligt) hållna i en närmast vardaglig ton. Det är bra att språket är enkelt och inte tillkrånglat, men ibland har formuleringarna blivit något oprecisa. Ett par exempel : ”*Vale* i frasen *tvi vale* betyder ’varde tvi’, alltså ungefär ’måtte (man) spotta’ ” – *vale* är ju en form av *varde* och betydelseuppgiften gäller hela frasen. ”Ordet *alt* är bara en av många musiktermer som ytterst härstammar från italienskan. Några exempel är *aria*, *baryton* [...]” osv. Informationen om sfär av lånord från ett visst språk är relevant och intressant, men jag vänder mig mot användningen av ”ytterst”. Det italienska ordet *alto*

kommer av latinets *altus*, hög, vilket också anges i ordets etymologi. Det hade varit korrektare med en formulering som t.ex.: ”Ordet *alt* är en av många musiktermer som har lånats från italienskan, ibland via något annat språk.” Ordet *alt* har sannolikt kommit via tyskan (vilket författaren inte nämner men möjligen är det därför hon har valt det missvisande ”ytterst”).

Men även om det kan finnas invändningar mot någon del eller någon formulering av en och annan specialartikel tycker jag att den information författaren har valt att ta fram är relevant och borde kunna vara intressant för många. Idén är god.

Etymologier

Etymologierna är komprimerade och fasta till strukturen. Först ges en fornsvensk form om sådan finns. Runsvenska tas inte upp. Om ordet saknas i fornsvenska kan en svensk dialekt- eller slangform inleda. Om ordet är germanskt följer i allmänhet ”germanskt ord” eller ”allmänt germanskt ord” och något eller några exempel på motsvarande ord i något eller några språk. Ibland slutar ett sådant ords etymologi med detta, ibland anges släktskap med andra ord eller ordets bildning, ibland anges ”av omdiskuterat ursprung” eller ”av osäkert ursprung” och ibland lämnas ett förslag, t.ex.: ”av ljudhärmande el. ljudmålande ursprung”. Etymologin avslutas ganska ofta med hänvisning till besläktat eller besläktade ord i ordboken. Några exempel: *sten*: ”fornsvenska *sten*; allmänt germanskt ord, t.ex. engelska *stone*, tyska *Stein*, gotiska *stains* med samma betydelse; ursprungligen ’ngt stelnar’ och besläktat med **stearin**”; *slak*: ”fornsvenska *slaker*; allmänt germanskt ord, t.ex. engelska *slack* med samma betydelse; besläktat med latin *laxus* ’slak’; jfr **laxera**”, *knal*: ”svenska dialekter *knal*; av osäkert ursprung, men ev. en sammansmältning av **2 knapp** och **skral**”.

Om ordet är ett lån anges långivande språk, ordform och betydelse och ibland ordets bildning. Ett par exempel: *stearin*: ”av franska *stéarine* med samma betydelse; bildning till grekiska *ste’ar* ’talg; jfr **kolesterol**”, *laxera*: ”av latin *laxa’re* ’lösa; lossa’, till *laxus* ’lös; slapp’; jfr **relaxa**”, *romb*: ”av grekiska *rhombos* med samma betydelse, till *rhombos* ’vrida’”, *roller* (’typ av mjuk rulle med skaft att måla med’): ”av engelska *roller* med samma betydelse, till *roll* ’(att) rulla’; jfr **2 roll**”.

På vilket sätt olika ord är besläktade beskrivs sällan. Det kan, som när det gäller förhållandet mellan *sten* och *stearin*, vara fråga om att

orden anses ha samma indoeuropeiska rot. Hänvisningarna är ibland, men långt från alltid, korshänvisningar, under *kolesterol* hänvisas tillbaka till *stearin* och under *relaxa* till *laxera*, men under *stearin* nämns inte *sten* och under *laxera* inte *slak*.

Etymologierna går i allmänhet inte djupt, men strukturen är logisk och följer i stort sett mönstret i andra ordböcker. Undantag utgörs av Gösta resp. Bo Bergmans ordböcker, där presentationen inte är så komprimerad och strukturen mycket friare, men där varje ords etymologi i stället har fått ta större plats. Birgitta Ernby har närmat sig den modellen i en del av specialartiklarna. Eftersom etymologierna för övrigt är komprimerade och närmast formelartade är det nödvändigt med en ganska fast struktur i presentationen.

Med komprimerad i detta sammanhang menar jag bl.a. att man har tillämpat konventionen att återge relationer mellan ord med endast en preposition i stället för att skriva ut förhållandet, t.ex. *av* i stället för *ordet kommer av*, *till* i stället för *ordet är bildat till*. Användningen av prepositioner följer vanligen ett strikt mönster i etymologiska verk, även om mönstret kan vara lite olika i olika ordböcker. Mönstret är inte helt tydligt i Norstedts etymologiska ordbok.

Prepositionen *efter* används ofta i etymologiska ordböcker för att uttrycka att ett ord är bildat efter mönster av ett annat ord eller är ett översättningslån. Vid rent lån används vanligen *av*. Detta stämmer ibland, men inte alltid, med bruket i Norstedts etymologiska ordbok. Några exempel på *efter* använt på detta sätt: *underhus*: ”efter engelska *the Lower House* med samma betydelse”, *underlägsen*: ”efter medelågtyska *underlegen* med samma betydelse”, *hårdkokt*: ”efter engelska *hard-boiled* med samma betydelse”, *överspel*: ”efter engelska *overaction* med samma betydelse” (här saknas för övrigt hänvisning till ordet *action*). Men många liknande låneförhållanden inleds i ordboken med prepositionen *av*, t.ex. *övertala*: ”av tyska *überreden* med samma betydelse”, *slagskugga*: ”av tyska *Schlagschatten* med samma betydelse”.

Prepositionen *till* används i etymologiska ordböcker vanligen för att visa att ett ord är bildat till en följande citerad ordform, t.ex. genom avledning, så också i denna ordbok. Inte sällan har ett förhållande förtydligats genom att ”bildning till” har skrivits ut, som i etymologin till *stearin*, däremot omtalas inte vilken slags ordbildning det är fråga om. I denna ordbok används *till* också vid sammansättningar och där är det svårare för läsaren att supplerar uteslutna ord och få en logisk mening. Sammansättningar och uttryck presenteras alltså som bildningar *till* de ingående orden i stället för, som vanligt är, bildningar *av* dessa. Några exempel: *galapetter*: ”bildning till **2 gala** och personnamnet *Petter*”,

nanoteknik: ”bildning till **nano-** och **teknik**”, *negro spiritual*: ”av engelska *negro spiritual* med samma betydelse, bildat till *negro* ’neger’ och *spiritual* ’andlig sång””, *metatablett*: ”kortform av *metaldehyd*, till **meta-** och **aldehyd** [står: **aidehyd**] samt **tablett**”. Den sista etymologin kunde gott ha utförts något, t.ex. *metatablett* sammansättning av *meta*, som är en kortform av *metaldehyd*, en bildning av *meta-* och *aldehyd*, och *tablett*.

Det kan inte sägas vara fel att använda *till* i stället för *av* i fall som ovan, men om samma preposition används för avledning och sammansättning kan det bli svårare att med hjälp av endast prepositioner förstå ordbildningen. Valet av prepositioner kan tyckas vara subtila petitesseer som går läsaren förbi, och kanske är det så. Men etymologier är i allmänhet, också i denna ordbok, komprimerade och formelartade och därmed ganska svåra att läsa. Kanske kan en strikt och konsekvent användning av prepositioner i någon mån underlätta för läsaren.

Ibland tycker jag faktiskt att etymologierna är väl kortfattade, som t.ex. vid ett antal sammansättningar och uttryck där endast ena ledet förklaras, t.ex. *grindval*: ”till färöiska *grind* ’rad; flock av valar’; besläktat med **grind**”, *rosévin*: ”av franska *vin rosé* med samma betydelse, till *rosé* ’rosenfärgad””, *fisförnäm*: ”bildning till *fis*, se **fisa**, i en allmänt nedsättande betydelse”; sådana etymologier kan gott utföras så att även det andra ledet (i dessa exempel *val*, *vin*, *förnäm*) nämns. Det blir lite märkligt när ett ord som *fisförnäm* (definierat ”struntförnäm”, ett ord som inte finns i ordboken) förklaras som en bildning till *fis*; en komplettering (t.ex. en hänvisning beträffande senare ledet till *förnäm*) är nödvändig. När det gäller *rosévin* hade det kanske räckt med en formulering som t.ex.: efter franska *vin rosé* med samma betydelse, eg. ’rosenfärgat vin’. Ett exempel till: *grizzlybjörn*: ”av engelska *grizzly bear* [här har ett tryckfel insmugit sig, det står: *glizzly*], till *grizzly* ’grå’, till franska *gris* ’grå’, och engelska *bear* ’björn””; en fullständigare etymologi som talar om att ordet är en sammansättning och också tar upp senare ledet *björn* hade varit att föredra.

Ordet *sammansättning* har som kanske framgår ovan undvikits i etymologierna. Över huvudtaget har språkliga facktermer undvikits i hög grad. Några förekommer dock, *översättningslån* har tidigare nämnts. Andra termer som inte har definierats men används är *kortform* (t.ex. *ID-bricka*, *bil*, *blogg*, *ubåt*, *ufo*) och *ombildning* (t.ex. *jamare*, *narval*, *fundera*). Termerna anses kanske genomskinliga, men kortformerna är av olika typer och skillnaden mellan *ombildning* och *bildning* framgår inte tydligt i etymologierna. Eftersom ordboken särskilt vänder sig till lekmän kunde termerna gärna ha förklarats, t.ex. i specialartiklar.

Förkortningar utom de allmänna har också undvikits. Vissa andra förkortningar hade knappast försvårat läsningen nämnvärt, t.ex. ”bet.” för betydelse som ofta återkommer i frasen ”med samma betydelse”. Med tanke på hur snabbt dagens unga tillägnar sig mängder av förkortningar för textmeddelanden på mobiltelefoner är man kanske lite onödigt omtänksam, åtminstone när det gäller dessa läsare. Man hade kunnat spara åtskilliga rader genom att införa några få förkortningar, rader som i stället kunde ha utnyttjats till att göra vissa etymologier lite mer utförliga. Men alltför stora mängder av förkortningar är utan tvivel ett hinder i läsningen och det är bra att man har försökt göra texten så lättläst som möjligt.

Inledningsvis fann jag baksidesstexten ”Norstedts etymologiska ordbok härleder närmare 20 000 svenska ord tillbaka till deras ursprung” lite illavarslande, men det har visat sig att ordboken inte försöker finna ursprunget utan i allmänhet nöjer sig med att härleda till den ordform som ordet är bildat till eller de ordled det är bildat av eller till närmaste långivande språk. Det är nog både klokt och tillräckligt. Ibland kan jag dock tycka att härledningen är väl grund. Ett par exempel: *askunge*: ”till *Askungen*, namn på en känd sagofigur”; det kunde ha tillagts att ordet är bildat av *aska* och *unge*. *Ubåt*: ”kortform av *undervattensbåt*”; detta ord finns inte i ordboken och etymologin kunde därför med fördel ha fortsatt: efter tyska *Unterseeboot*, av *unter* (se **under**), *see* (se **sjö**), och *boot*, ’båt’ (eg. samma ord). Sannolikt är också kortformen efter tyska: *U-Boot*.

Slutord

En ordbok ska ju bedömas i förhållande till de användare den först och främst vänder sig till. Norstedts etymologiska ordbok vänder sig i första hand till en bred, allmän läsekrets och som sådan bör den kunna fungera väl. Denna granskning har framför allt inriktats på artiklarnas utformning och etymologiernas presentation och mindre på innehållet som sådant.

Beträffande användningen av brukligheter har jag särskilt anmärkt på angivelsen ”äldre ord”, men också framhållit att det är ganska onödigt med uppgifter om nutida bruklighet i en etymologisk ordbok. Likaså har jag kritiserat några av definitionerna, men också påpekat att ord som tillhör det mest elementära ordförrådet knappast behöver definieras i en etymologisk ordbok. Användning av s.k. specialartiklar som framträder mot en gråtonad bakgrund är bra, även om formulering-

arna ibland kan vara lite oprecisa. De tar upp skiftande ämnen från rent språkliga termologiska till encyklopediska och kan säkert fylla sitt syfte, som enligt förordet är att ”öka läsglädjen”.

När det gäller etymologierna har presentationen granskats och ibland befunnits alltför kortfattad eller komprimerad. Jag har inte fördjupat mig i enskilda etymologier ur saklig eller innehållsmässig synvinkel, men givetvis har jag mera slumpmässigt kontrollerat en del av dem mot gängse litteratur. Etymologierna är inte djupa eller djupsinniga, men de svarar nog i de flesta fall mot den tänkta läsgruppens förväntningar. Den som önskar fördjupa sig i ett svenskt ords etymologi är fortfarande i stort sett hänvisad till Hellquists ordbok och för övrigt till vetenskaplig litteratur. För den intresserade skulle det ha varit till god hjälp med en förteckning över fördjupningslitteratur, t.ex. i förordet.

De etymologier som har granskats särskilt har inte varit spekulativa eller fantasifulla utan kan närmast beskrivas som korta återgivanden av gängse uppfattningar eller av åtminstone någon sådan. En diskussion om enskilda härledning skulle leda alltför långt i detta sammanhang. Etymologierna har med urskillning tagits upp från flera olika och inte bara svenska verk. Att dessa etymologier nu har samlats i en svensk ordbok är utmärkt.

Litteratur

- Bergman, Bo 2007: *Ordens ursprung. Etymologisk ordbok över 2 200 ord och uttryck*. Stockholm.
- Bergman, Gösta 2005: *Ord med historia*. 8 uppl. Stockholm. (Samlingvolym av *Ord med historia*, 5 utökade uppl. 1977 och *Nya ord med historia*, 1981.)
- Hellquist, Elof 1948: *Svensk etymologisk ordbok*. 1–2. 3 uppl. Lund.
- NEO = *Nationalencyklopediens ordbok* 1995–96. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. Höganäs.
- SAOL = *Svenska Akademiens ordlista* 2006. 13 uppl. Stockholm.
- Svensk ordbok* 1999. Utarbetad vid Språkdata, Göteborgs universitet. 3 rev. uppl. Stockholm.
- Svenska Akademiens ordbok* (= SAOB) = Ordbok över svenska språket utg. av Svenska Akademien. 1–. 1898–.
- Tamm, Fredrik 1890–1905: *Etymologisk svensk ordbok*. Uppsala.
- Wessén, Elias 1975: *Våra ord, deras uttal och ursprung. Kortfattad etymologisk ordbok*. 2 tillökade uppl. Stockholm.

Birgit Eaker
Försteradaktör
Svenska Akademiens ordboksredaktion
Dalbyvägen 3
SE-224 60 Lund
birgit.eaker@svenskaakademien.se